

ОБРАЗИ БОГІВ УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ У КНИЗІ

I. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ»

Первісні вірування наших предків були якнайтісніше зв'язані з життям, з природою довкілля, бо це вимагалось господарським побутом. Людина хотіла бути з природою в найкращих стосунках, бо розуміла, що в усьому залежить від неї, і тому початкова релігія (язичництво) була заснована на боротьбі з довкіллям за своє існування, власне, на певному ставленні до цього довкілля, – до сонця, води, землі, дерев і т. ін. Давні вірування й культури склали основу праслов'янської міфології, яка мала анімістично-магічний характер.

Після запровадження християнства церква почала боротьбу з давніми віруваннями, традиціями, забороняючи їх і пристосовуючи до них свої. Проте язичницькі традиції викоринити так і не вдалося. Так склалося двоєвір'я, співіснування двох релігійних світоглядів українського народу – язичницького і християнського. Язичницькі боги замінюються християнськими, дохристиянські обряди поєднуються із християнськими. За словами Олекси Мишанича, давня українська язичницька міфологія у своєму християнізованому вигляді – один із яскравих феноменів українського національного і культурного буття [4, с. 82–83].

Вивчення давньої міфології є надзвичайно *актуальним*, адже воно дає відповіді на ряд питань, які стосуються витоків історії та культури українського народу, зокрема його унікальної міфології.

До перших *дослідників* слов'янської, у тім числі української, міфології належать О. Афанасьєв, О. Веселовський, В. Гнатюк, Я. Головацький, М. Костомаров, О. Потєбня, І. Срезневський, М. Сумцов та ін. У 70-х роках ХІХ століття до її дослідження звернувся Іван Нечуй-Левицький, який зазначав: «Ще його (народу) міфологія не розвилась гаразд, як уже ранне християнство в

Києві, дуже рання візантійська християнська просвіта захопила і спинила її в самому процесі розвитку, повернула духовне життя українського народу на іншу стежку й занастила багато цікавого для науки в українській міфології. Для нас тепер zostалися тільки уривки з давньої міфології, що дійшли до нашого часу в устах народу...» [5].

І. С. Нечуя-Левицького ми знаємо за його творами «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Баба Параска та баба Палажка», «Бурлачка» та ін. Та він майже невідомий як етнограф і фольклорист, хоча своєю книгою «Світогляд українського народу (Ескіз української міфології)» розкрив очі іншим дослідникам на вивчення міфології не загальнослов'янської, а української. При її розгляді І. Нечуй-Левицький спирався на видання українського фольклору XIX століття – збірники колядок, щедрівок, легенд, переказів, прислів'їв і приказок, різних етнографічних матеріалів П. Куліша, А. Метлинського, М. Номиса, П. Чубинського та ін. Використав він також і власні фольклорно-етнографічні записи з Канівщини [1, с. 15; 3, с. 8].

Ця книга вперше друкувалася протягом 1876 року у львівському журналі «Правда» і того ж року вийшла окремим відбитком як «передрук з «Правди». Проте над нею на довгі роки навис привид українського буржуазного націоналізму, бо ж автор виводив українську міфологію ще з дохристиянських часів, розглядав українську культуру в її історичному розвитку серед інших слов'янських і неслов'янських культур від її найдавніших витоків як питомо національну [1, с. 12]. Слід відзначити І. Нечуя-Левицького і за його переконаність у тому, що український народ належить до сім'ї індоєвропейських народів, і основа його міфології та сама, що й у інших арійських народів, а відтак давні язичницькі її джерела треба шукати у старих книгах східних народів [4, с. 84].

Починає свою книгу «Світогляд українського народу» І. Нечуй-Левицький зі ствердження того, що українці багато чого втратили зі скарбниці своєї міфології, але з того, що залишилося у текстах усної народної словесності, особливо у колядках і щедрівках, при уважному його дослідженні, можна

відтворити живі картини людської уяви, які відображають давнє світобачення наших предків.

Як відомо, перші хлібороби у процесі тяжкої щоденної праці мали достатньо часу, щоб спостерігати за довкіллям (найперше небом), намагатися пояснити багато незрозумілих їм природних явищ, а потім на основі своїх спостережень у поєднанні з далекою фантазією вони витворили неперевершений світ світоглядних вірувань і уявлень, який послужив підґрунтям давньої української міфології. Найбільше вражали і милували око небесні світила, природні явища; неабияк загострювали допитливість постійна зміна літа й зими, дня і ночі, світла й темряви, наштотували на філософські роздуми вічна й незмінна боротьба на небі світлих і темних сил. «Чорні снігові хмари, страшні холодні вітри здавались народові лихими силами; ясне сонце, тепло, грім і блискавка здавались добрими, світлими силами, котрі мусіли усе боротись – з своїми темними лихими ворогами, подаватись, слабіти і навіть умирати, але котрі все-таки після всього переважували темні сили і знов з'являлись і воскресали перед людськими очима, розливаючи життя на землю», – подає таке життєстверджуюче розуміння давнім українцем навколишньої дійсності І. Нечуй-Левицький [5, с. 4]. Давнім українцям, як видно з фольклорних текстів, що відзначає І. Нечуй-Левицький, хотілось прихилити до себе ласку небесних сил, щоб мати «густо кіп на полі, багато роїв у пасіці, багато ягнят, телят, лошат, щоб мороз не поморозив жита, пшениці і всякої пашниці, щоб у садку родило дерево, а в дворі плодилася птиця» [5, с. 5]. Особливістю української міфології було те, що всі її образи наші предки брали з природи та переносили землю на небо: у їхній уяві все, що справді діється на небі, ніби діялось десь на землі.

Спочатку у своїй розвідці автор показав «світлих богів» – бога Господаря, богинь Сонце, Зорю, Хмару, Весну, Громовика у «вигляді» воїна, пастуха, хлібороба, ловчого, Купайла і Коляду, та «темні зимові сили». Про Місяць він говорив, що той часто змішується своїми фарбами з «Паном Господарем». Після цього автор охарактеризував інших фантастичних істот: русалок, мавок,

полісунів, польовиків, домовиків, чортів, відьом і відьмаків, упирів і вовкулаків, Долю і Злиднів. Завершується книга розділом про пантеїзм в українській міфології, метаморфози (перетворення людини в рослини, птахів, тварини та ін.), створення світу і «мирове дерево-дуб», створення людей [5].

На підставі аналізу народних вірувань і звичаїв, змісту численних колядок, щедрівок, веснянок І. Нечуй-Левицький прагне схарактеризувати самий процес творення народом поетичних образів світлих богів. Також із цих фольклорних текстів перед нами постає сім'я світлих давніх богів: пан Господар, господиня, їхня дочка панна і їхній син красний панич. Що то за члени світлої сім'ї, видно в аналогічній їм сім'ї небесних світил (богів): місяць, сонце, зоря і з ними дрібен дощик. Вони гостюють у пана господаря, сидять на його дворі за пишними столами.

Автор праці змальовує такий портрет *Господаря*: він «гарний, пишний, гордий та багатий», на ньому «сорочка як лист тоненька, як біль біленька, випрана в Дунаї, висушена на туровому розі, викачана в церкві, їздить він на білому коні, хоч рідко описується в колядках як воїн, а більше сидить за столами, задумавшись і схиливши голову, або сидить у церкві» [5, с. 9]. До нього через калинові та золоті мости приходять у гості ясне сонечко, місяць, зорі і дрібен дощик. «Сам Господар, – пише І. Нечуй-Левицький, – ходить через Дунай по калиновому мосту до раю; його стрічають янголи, несуть до церкви, кладуть кінець престола, де янголи служать для нього службу. На його дворі, на горі, стоїть чудова церква з трьома вікнами, куди світить місяць, сонце й зорі: в тій церкві служить службу сам син божий» [5, с. 9].

На думку І. Нечуя-Левицького, Господар старший від інших богів, коли до нього сходяться інші боги, як до князя з'їжджалися в гості бояри. Пан Господар, стверджує автор, – то давній найстарший бог світла або неба, схожий з індійським Варуну, котрий збудував світ і вивів на небо сонце й зорі; то давній бог Сварог, бог світла, батько Дажбога. У давніх текстах Пан Господар зветься не тільки богом, але навіть старшим за місяць і зорі [5, с. 10].

Для первісної людини було зрозуміло, що *Сонце* – джерело усього життя на землі: воно дає тепло і світло, а без сонця приходить ніч та зима, а з ними й смерть, тому вона його обожествляла. І. Нечуй-Левицький зазначає, що у всіх колядках і веснянках Сонце описується в жіночому образі (як княгиня, як красна панна, як мати, як удова). Він наводить такий образ богині Сонця: за золотою стіною, тобто за червоно-золотим небом на сході, в неділю вранці вбирається панна в дорогі сукні, а поверх суконь кладе срібло та золото. А далі пояснює: «Своє дороге убрання панна зробила з золотої ряси. Раз вона лежала на білій постелі в саду і стерегла ряску на дереві. Прилинули райські птиці й струсили ряску з дерева. Панна збрала ряску в запаску, познімала з дерева золоту кору і понесла до золотарів, щоб їй зробили з тієї ряси золоту шубу, золотий кований пояс, золотий перстень, перлову камку (серпанок), підбили золотою ряскою спідницю, ще й потрусили ряскою зверху кований пояс» [5, с. 10].

Згідно з народними уявленнями, *Зорі* – це діти Сонця й Місяця (*приг. нар. колядку*), а пізніше Божі очі. У І. Нечуя-Левицького ми зустрічаємо своєрідне міфічне зображення Зорі. Зважаючи на те, що на зорі падає роса, то богині Зорі в піснях дається багато таких ознак, що пов'язують її з вином і водою. Автор праці пише, що в колядках співається, як красна панна стереже виноград або вино в мисках, а прилітають райські птахи, дзьобають зелений виноград або розливають вино. Й далі подає пояснення: йдеться про небесну воду, котра падає на зорі на землю, ніби виливається з мисок, від якої набирається соку виноград, наливаються яблука в саду та пшениця в полі. Також І. Нечуй-Левицький подає нам Богиню Зорю і «в образі української дівчини-селянки, а може й давньої князівни, в горсеті, в намисті, в жовтих чоботах, у вінку з павиного пір'я». Він зазначає, що й у його час дівчата на Канівщині затикають голову павиним пір'ям і качуриними кучерями [5, с. 15].

Нашому народові грім і блискавка найбільше здавались війною, котру веде на небі якийсь бог в образі воїна. І. Нечуй-Левицький, зібравши існуючі у той час народні уявлення, створює такий образ бога *Громовика* (таким чином

описує й грім із блискавкою): «Громовик роду княжого і найбільше зветься Йваном... Кругом його двора стоїть сторожа і, побачивши ворогів, починає стукати у ворота... Іван коника сідлав і виїжджав у поле. Молодий Іван поперед війська коником грає, а позад війська мечем рубає, з сагайдака стріляє, та все наступає на ворожу Невір-землю, на турків... Він хоче з військом завоювати Бирви-город... у якогось царя Ворота. Іван ударив з військом на город, на золоту баню, полетів соколом, пустив коні дрібним дощиком, блиснув шаблями, як сонце в хмарі, і заgrimів стрілами, як грім у небі... В городі всі бігають...раду радять, що йому дати. Винесли йому миску червінців, він на те й не подивився; вивели йому коня в наряді, він і не поглянув; вивели йому панну в наряді, він на неї подивився, шапочку зняв і подякував. Вертаючись додому, він везе з собою троякий напій: вино, солодкий мед і шумну горілку. Всі йому бажають щастя; в городі зілля, в дому веселе весілля» [5, с. 18–19].

Далі автор наводить пояснення до цього образу. Він пише про те, що український народ вірить, що громові стріли входять в землю і через сім літ знов виходять нагору. Їх страшне тріщання дуже схоже на стріляння з рушниць та гармат. Бог Громовик розбиває вороже місто – тобто чорні хмари. Та царівна, яку виводять йому – то сонце, котре після дощу з'являється на небі. Ті напої, що Іван привозить з собою, – то дощ, який іде зразу ж після того, як грім розіб'є хмару. Після дощу гарно росте будь-яке зілля, а Громовик справляє весілля, бо картина розбивання блискавкою хмари описується в давній індійській міфології як весілля. Ще давні арійці дивились на грім як на бога-воїна, котрий запліднює богиню Хмару; із хмари ллється на землю живлячий і плодючий дощ. У Ведах Індра, бог Громовик, описується воїном, з мідною і золотою зброєю, а блискавка називається золотими списами. Перемагаючий Індра своєю палицею розбиває міста Врітри (злого бога темних хмар і холоду), котрий зимою будує їх, запирає туди небесних корів (дощові хмари) і держить там золото (сонце). Індра просвердлює небесні скелі, хмари, виливає на землю воду і засвічує на небі сонце. Він вічно бореться з Врітрою, бо Врітра піднімається після кожної перемоги Індри» [5, с. 19–20].

Також І. Нечуй-Левицький описує Громовика у образах пастуха, хлібороба та «ловчого». Яскраво подано автором образи інших персонажів української міфології.

Отже, у статті ми розглянули образи найголовніших «світлих» богів української міфології за книгою І. Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу». Відзначимо, що автор уміло оперував тим фольклорно-етнографічним матеріалом, який на той час був зібраний і піддавався науковому узагальненню. Пізніше з'явилися праці, котрі поглибили окремі аспекти цієї наукової проблеми, але книга І. Нечуя-Левицького – перша і вдала спроба нарису української міфології, цінне першоджерело, першопочаток серйозної розмови про духовність українського народу, багатовікові традиції його самобутньої культури. Подальшого дослідження потребує еволюція міфологічних образів, яка проходила разом з розвитком народного світогляду, світобачення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Крутікова Н. Є. Іван Нечуй-Левицький / Н. Є. Крутікова // Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах. – Т. 1. Повісті та оповідання. П'єса. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 5–30.
2. Крутікова Н. Майстер української прози (З глибин життя народного) / Н. Крутікова // Нечуй-Левицький І. С. Твори в двох томах. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 5–25.
3. Крутікова Н. Є. Розкрита книга життя / Н. Є. Крутікова // Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів у 10-ти томах. – Т. 1. Прозові твори. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 5–50.
4. Мишанич Олекса. «Всеобіймаюче око України». Післямова / Олекса Мишанич // Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / Ескіз української міфології /. – К. : АТ «Обереги», 1992. – С. 82–86.
5. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький – К. : АТ «Обереги», 1992. – 86 с.

Відомості про автора

- 1) Гончарук Валентина Анатоліївна;
- 2) кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання;
- 3) Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини;
- 4) кафедра української літератури, українознавства та методик їх навчання, доцент;
- 5) 0674735807;
- 6) narodoznavec@mail.ru
- 7) потрібен сертифікат учасника конференції.